

rým prodejním trikem, ale v jistém smyslu i koncentrovanou výpověď o poněkud bizarním výrazu soudobé spotřební kultury, kde je přitažlivost zaměňována s odpudivostí, kde o tom, co je atraktivní a co banálně nudné, rozhodují nestálí, těkaví a stále méně předvídatelní spotřebitelé.

Ondřej Roubal

**Olga Šmídová-Matoušová: „Rudé právo psalo, že nás bylo málo...“ Restituce identity a identita restituce v diskursu Rudého práva v roce nula**

Praha, Sociologické nakladatelství (SLON) 2012, 187 s.

Práce Olgy Šmídové-Matoušové *„Rudé právo psalo, že nás bylo málo...“ Restituce identity a identita restituce v diskursu Rudého práva v roce nula* představuje v české sociologické produkci originální dílo, které může svým záběrem a sdělením oslovit širokou škálu čtenářů, ačkoliv se na první pohled zdá, že se jedná o dílo velmi konkrétní a specifické, další z odborných děl analyzujících promluvu Rudého práva. V Čechách se analýze diskursu Rudého práva jako nejvýznamnějšího ideologicky-propagačního komunistického tisku věnovalo více autorů, nevýrazněji pak Petr Fidelius, a může se zdát, že dílo O. Šmídové-Matoušové na tyto práce svým záměrem volně navazuje. Skutečně, obecným cílem knihy je přiblížit formu výpovědi tohoto nechvalně známého nástroje ideologie komunistické moci v Československu, hlavní záměr však překračuje jazykovou analýzu a kriticky dějinnou reflexi a propojuje historický diskurs s formami současného přemýšlení o minulosti a nastoluje mnoho otázek o paměti, identitě a poutu přítomnosti s minulostí. To vše kriticky a daleko od nějakého černobílého kategorizování.

Začneme ale od začátku. Kniha v první řadě cílí na „analýzu diskursu Rudého práva v roce nula“, tedy v roce 1990 (re-

spektive v listopadu 1989 až prosinci 1990) s ohledem na téma restitucí. Vychází z fenoménu, kterého si autorka povšimla během svého výzkumu restitucí jako sociálního a ekonomického fenoménu československé porevoluční transformace, a sice proměny promluvy Rudého práva o restitucích. Autorka si povšimla, že Rudé právo v roce nula zcela tiše a nenápadně přijalo novou rétoriku transformující se společnosti a o restitucích hovoří způsobem opačným, než by se dalo od jeho (bývalé?) komunistické orientace očekávat, tedy bez zaváhání kvituje nutnosti navrácení majetku a vypořádání se s majetkovými křivdami minulosti. Byl to přitom list do sametové revoluce považovaný za hlásnou troubu komunistické strany a režimu, jehož programem byla kolektivizace majetku. Proto přitakání restitucím – a tím pádem implicitní odmítnutí kolektivizace a zespolečnění majetku – bezprostředně po revoluci převrací celou komunistickou a kolektivistickou minulost listu na hlavu a staví čtenáře před otázku. Tedy pouze některé čtenáře, protože autorka spolu s touto proměnou tváře listu upozorňuje také na ticho a plynulost, s kterými se proměna restitucního diskursu odehrála. Autorka se proto ptá, jak mohlo Rudé právo tak rychle „otočit list“ a navíc přejít na druhou stranu bez jakéhokoliv povšimnutí a zaváhání publika. Proměnu diskursu Rudého práva klade do souvislosti s proměnou společnosti a uvádí, že Rudé právo plynulou změnou své výpovědi a rétoriky pouze zrcadlí společenskou proměnu, tedy to, jak se s restitucemi a komunistickou minulostí vypořádávaly všechny „subjekty dříve holdující komunistické moci“. Na jedné straně tak autorka analyzuje příspěvky Rudého práva a způsob jeho vypořádávání se s restitucemi, na druhé straně ukazuje Rudé právo jako exemplární příklad obecného subjektu s komunistickou minulostí, který se musel/musí vyrovnat se svou minulostí v nově se transformující společnosti. Analyzuje – tedy podle autorčiných slov ukazuje

zdánlivě samozřejmé kategorie jako nesa-  
mozřejmé – tuto strategii vypořádání se  
s minulostí a jen dovozuje, že udál-li se ta-  
kovýtý přechod veřejně na stránkách nej-  
významnějších komunistických novin,  
odehrál se i v soukromí, v prostředí, které  
tuto specifickou přeměnu umožnilo. Ana-  
lýzu diskursu autorka provádí ve třech, re-  
spektive čtyřech kapitolách knihy.

První kapitola „Paměť a diskurs“ uvá-  
dí do problematiky ze sociologického hle-  
diska, tzn. klade do popředí diskurs jako  
sociologickou kategorii, tj. kategorii utvá-  
řenou sociální praxí. Na základě odkazů  
na primární výchozí literaturu (zejm. Fair-  
clough, Wodak, Van Dijk) se snaží výzkum  
teoreticky založit. Jako sociologickou kate-  
gorii klade vedle diskursu také paměť jako  
sociální fenomén vznikající a ustavující se  
v diskursivní praxi. V souvislosti s otázkou  
restituce autorka hovoří o diskursivním vy-  
tváření (kolektivní) paměti, užívání a zne-  
užívání paměti, o sociologii paměti. Blíže  
vysvětluje záměr uchopit diskursivní praxi  
na tématu restitucí proto, že restituce ne-  
představují pouze proces navrácení majet-  
ku, ale v plném významu pojmu jde o na-  
vrácení nějaké hodnoty, návrat k „nějaké  
minulé (sociální) skutečnosti, která jde ru-  
ku v ruce s její re-interpretací a přehodno-  
cením. Přehodnocení a zhodnocení minu-  
losti se pak děje ve prospěch změny dneš-  
ka, ve prospěch budoucnosti.“ (s. 17) K če-  
mu se komunistický tisk vlastně vrací, jak  
v tomto návratu hodnotí dosavadní kroky  
komunistické strany a vlastní úlohu, jaké  
jsou jeho strategie vyrovnávání se s minu-  
lostí ve prospěch budoucnosti, chce autor-  
ka analyzovat způsobem diskursivní (ne  
obsahové) analýzy. První kapitola tedy  
představuje záměr, jak přistoupit k diskur-  
sivní analýze v sociologické perspektivě,  
předkládá základní teoretická východiska  
a metodologické přístupy.

Druhá kapitola podává fakticko-histo-  
rický popis transformace Rudého práva (a  
poměrně odvážně se na jeho základě snaží  
vyvodit závěry pro proces historické trans-

formace médií v postkomunistických ze-  
mích). Definuje pojmy jako symbolická  
moc, technologie moci a snaží se sledovat,  
jak tyto při změně historických podmínek  
proměňovaly svou formu. Sleduje také, jak  
je transformace diskursu Rudého práva za-  
puštěna do transformace samotného listu  
a do přechodové transformace masových  
médií, mediálního pole a sociální role tisku  
vůbec, a ta zase do procesu bouřlivé spole-  
čenské transformace. Sleduje privatizaci lis-  
tu, proměnu jeho názvu, výměnu redakce  
i přeměnu postoje společnosti vůči Rudé-  
mu právu. Zároveň poukazuje na faktický  
přechod diskursivních strategií, proměnu  
jazyka Rudého práva, v němž se uskuteč-  
ňuje proměna celého „symbolického uni-  
verza“. Proměnu jazyka, slovníku i stylu  
Rudého práva v roce nula interpretuje au-  
torka jako veřejnou demonstraci a realizaci  
proměny identity listu.

Třetí kapitola představuje klíčovou  
analytickou kapitolu. „V té jsou již produ-  
kované diskursy k tématu restitucí podro-  
beny kritické diskursivní analýze, ovšem  
jako texty (články), které jsou systematicky  
produkované jistou skupinou a institucí  
(listem Rudým právem, popř. KSČ), jejíž  
identita a pozice je důležitým kontextem  
vytváření textů-článků, jejich obsahu  
i jeho studia.“ (s. 22) Autorka analyzuje  
články hovořící o restitucích, zaměřuje se  
na to, jak je téma restitucí nastolováno,  
v jakých souvislostech se o nich hovoří, jak  
jsou „pojednány a rámcovány prizmatem  
spravedlnosti“. Na základě všech článků  
hovořících o restitucích v roce nula identi-  
fikuje pět způsobů, okruhů, jak se zde o re-  
stitucích hovoří – Restituce, Zase kádrová-  
ní!, Rovnost forem vlastnictví, Družstva  
nerozbíjet!, Reforma –, a ty podrobněji ro-  
zebírá. Skrze tyto skupiny „skládá dohro-  
mady celý příběh restitucí“, založený na  
pojetí přechodové spravedlnosti, který Ru-  
dé právo vypráví na pokračování. Příběh  
restitucí vyprávěný Rudým právem pre-  
zentuje jako příběh komunistického dení-  
ku, který skrze pojednání klíčového tématu

veřejně uskutečňuje svou proměnu identity. Spolu s ním – podle autorky – tuto proměnu uskutečňují i subjekty s komunistickou minulostí, které musely po revoluci rekonstruovat „skupinovou historii jako součást historie celé společnosti a strategicky užívaly k projekci a produkci nové kolektivní identity. Příběh vlastní minulosti, tak jak je v textech Rudého práva vyprávěn, je v kontextu události znárodnění a devastace kolektivně sebevyvíňující, kombinovaný s takovou politikou paměti, která“ (s. 148) umožňuje subjektům podílejícím se na fungování minulé moci jít dál a pokračovat v další existenci.

Čtvrtá kapitola „Restituční fuga v dobové tónině“ uzavírá diskurs restitucí do historického rámce, klade do souladu s přijatými restitučními zákony a poukazuje na praktické důsledky sociální praxe, které plynou z prezentovaných postojů a názorů novin. Autorka předkládá také dobové názory významných osobností revoluce a porevoluční transformace, které se k tématu vyjadřovaly a podílely se na ustavování porevolučního příběhu identity čs. společnosti. S jimi vyprávěným příběhem pak srovnává závěry získané v předchozí kapitole o příběhu Rudého práva; porovnává, jak postkomunistický subjekt buduje svou nekomunistickou identitu vedle a v rámci nového příběhu demokracie, a dotazuje se, jak jsou oba příběhy kompatibilní.

Autorka si vytyčila velmi ambiciózní cíl, skrze konkrétní případ promluvy přiblížit některé strategie postkomunistické společnosti (resp. komunistických subjektů) vyrovnání se s vlastní minulostí. Všimá si toho, že současná realita je z velké části vytvářena mediálně – její východisko je do značné míry filosofické a zakládá se na specifické ontologii – a způsoby této produkce chce uchopit pojmy a metodami společenských věd. Její cíl je ambiciózní proto, že je velmi široký, propustuje celé spektrum společenských věd a snadno se rozpadá do množství dílčích okruhů a otázek postižitelných různými metodami. V českém pro-

středí je takto komplexní přístup k diskursu a nárok vůči němu po způsobu školy kritické diskursivní analýzy (CDA) Normana Fairclougha spíše zřídka, i když stále oblíbenější. Autorka se ho však domnívá se, zhostila se ctí. Občas je ze zvolené metody a její pojmotvorby cítit určitá těžkopádnost a nejistota. Autorka se stále jakoby vypořádává s možností vytyčený záměr provést, respektive záměr vyprávět příběh společnosti na základě analýzy diskursu novin teprve postupně vyjevuje, nevytyčuje jej, jak je obvyklé, v úvodu knihy. Při pozvolné formulaci záměru občas odbočuje k jiným dílčím cílům, což může působit zavádějícím a mírně neujasněným dojmem. Čtenář vnímá určitou tekutost tématu a autorčinu nejistotu v jeho pevném nastolení. Patrná nejistota však neznamená, že se autorka ztrácí a záměr v průběhu práce nevymezuje dostatečně. Citlivě odhaluje strategie promluvy Rudého práva o minulosti a ve vyvozování závěrů týkajících se praxe společnosti apeluje na čtenářovu zkušenost. Ukazuje strategie výpovědi i to, že mlčení o něčem (jako například o své minulosti a bývalých přesvědčeních) je důležitou součástí formy zkušenosti, vědomí a paměti. Práce Olgy Šmídové-Matoušové prozradí více, než by čtenář od zpočátku trochu nejistého díla očekával. Zdánlivou „neakademičnost“ autorka dohání velmi pěknou a zajímavou narací, formou vyprávění příběhu – Rudého práva, společnosti, svého. Text, který je velmi čtivý, čtenáře snadno strhne a podnítl v úvahách (o médiích, minulosti, identitě). Zájemcům o nedávnou minulost, ale ani o „mediální konstrukci reality“, diskursivní ustavování identity a jiné sociální kategorie porevolučního Československa by proto tato zajímavá kniha rozhodně neměla uniknout.

*Lenka Hanovská*